

Prostáčkova pouť k hrdinství aneb postava poutníka ve středověké a barokní literatuře

19600 znaků

Ondřej Tkaczyszyn

Texty:

Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen - Simplicius Simplicissimus
Putování za Svatým Grálem - autor neznámý

Postavme si nejprve obě díla proti sobě:

Satirický veleromán o německém vojáku, lupiči, šlechtici, herci, donchuánovi, ale i renesančním muži a později poustevníkovi plný vtipu, užívání života, plenění, také však společenské kritiky a vědění antického i biblického.

Oproti tomu lidové, ale propracované vyprávění o skupině rytířů – archetypů dokonalé křesťanské čistoty, kteří putují od dobrodružství k dobrodružství ve snaze dosáhnout spasení v podobě Svatého grálu s několika simultánními příběhovými liniemi a prokládaný biblickými podobenstvími a příběhy z časů Josefa Arimatijského. V celém na první pohled epickém díle je však veškerý skutečně epický obsah zredukován na jednoduché schéma a ustupuje putování duchovnímu.

Že se tyto dva příběhy podobají navzájem jako vejce něčemu, co určitě není vejcem? Může se zdát, že jedno s druhým porovnávat je buďto nadlidský úkol, nebo čirá pošetilost. Kvůli velkému rozsahu a vzájemné rozmanitosti obou děl by bylo nemoudré snažit se je srovnávat jako celky. Určitě ale mají nějaké společné motivy či se věnují podobným tématům. V čem se obě díla překrývají a na jakém základě je lze alespoň porovnávat? Z množství úrovní, které Grimmelshausenovo dílo obsahuje, si prozatím vybereme hrdinovo putování a vypravěčovu snahu o poučení čtenáře, kteréžto motivy se objevují hojně v obou dílech. Jak se poučení předává? Co nám to říká o autorovi? A co o cílovém čtenáři? A jaký je autorův vztah k vlastnímu dílu?

Z množství různých hlavních hrdinů Putování se pak zdá vhodné vybrat si jednoho a jeho životní cestu porovnávat s tou Simpliciovou. Kterého rytíře si vybrat? Začneme příběhem Simpliciovým.

Životní pouť hrdinů

Grimmelshausenovo dílo vypráví životní příběh stejnojmenného hlavního hrdiny, zprvu mladičkého, světa neznalého syna sedláka, jehož velmi brzy vyrve krutá realita třicetileté války v Německu z náruče rodičů. Nejdříve jej nějakou dobu vychovává poustevník a učí ho čtení, psaní i životu mimo společnost. Opatrovník jej poměrně brzy opouští a Simplicius se dostává na dvůr

jednoho vysoce postaveného šlechtice, jenž si jej díky jeho drzosti a vychytralosti brzy oblíbí a nechá ho působit jako šaška. Dále jím osud cloumá z místa na místo a ze stavu do stavu, při tom si však Simplicius udržuje povětšinou plný žaludek i kapsu. Tu je vojákem, tu lupičem, tady najde poklad, pak se chtě nechtě ožení a mohlo by se zdát, že se na chvíli ustálí, hned ho však větry osudu odvanou daleko od domova. Přestože si vždy umí poradit, štěstí i neštěstí ho dohání ve vlnách. Čím dál více ho proto znechucuje proměnlivost života a odebere se proto žít klidně ve vesničce v kopcích blízko lázní, kde zakládá rodinu a čirou náhodou potkává svého domnělého otce a dozvídá se od něj, že ve skutečnosti je synem onoho poustevníka, který ho v lese vychovával a který je také šlechtického původu. Další zvrat na sebe nenechá dlouho čekat a po pár letech klidného života ho regiment Švédů vystrnadí z domova až do Ruska či Číny, odkud se mu jen s notnou dávkou štěstí povede vrátit zpátky na statek. Pak se rozhodne dát poslední sbohem proměnlivosti, žít životem poustevníka a odpykat si své četné hříchy. Poslední rána osudu ho zasáhne, když během plavby do Jeruzaléma za Božím hrobem jeho loď ztroskotá a on pak začíná život trosečníka, ještě izolovanější než dříve. To mu ale zcela vyhovuje a jeho pobyt nechá dle svědectví vypravěče vzniknout knize samotné.

Nejvhodnějším protějškem pro porovnání se mezi rytíři zdá být Perceval. Stejně jako Simplicius vyrůstá v prosté rodině odstřižen od okolního velkého světa. V útlém věku pak jeho vesnici navštíví rytíři. Rytířský stav se mu natolik zalíbí, že kvůli němu odejde z domu. Dále se cvičí a podniká dobrodružství. Když pak začne Putování, i jeho začne život zkoušet. První dobrodružství překoná jeho a zanechá na něm četná zranění. Hned vzápětí na něj vyběhne skupina potulných rytířů a zbaví ho koně. Opěšalý Perceval pak získává valacha od sedláka a mstí se na jednom útočnicků. Ti mu koně znovu zabijí. Znovu mu koně nabídne krásná panna.

„Když mi slíbíš, pravila, že vyplníš mou vůli, až tě o to požádám, dám ti neprodleně dobrého a krásného koně, který tě odnese, kam si budeš přát...“

Ta je však převlečeným Škúdcem, který se vyznačuje tím, že vždy po rytíři něco žádá na oplátku, většinou jeho dokonalou oddanost. To se Perceval dozvídá, až když se pokřižuje a kůň i panna zmizí.

„...A tu zvedne ruku a udělá na čele znamení kříže. A když Škúdcem pocítil břemeno kříže, jež mu bylo zmíry těžké a nesnesitelné, otřese se a shodí Percevala, a za velkého řevu a křiku se vrhne do řeky a vezme ten nejhorší konec.“

—Putování za Svatým grálem, str. 96, 97

Z toho i dalších Škúdcových svodů Perceval zešílí a ocitá se na pustém ostrově, odkud se dostává po mnoho dnech s pomocí tajemného svatého muže, připluvšího na lodi. Mimoto podniká mnohá další dobrodružství, mezi nimiž se také shledává se svojí tetou, která mu objasní jeho původ. Perceval tedy, jak se ukazuje, pochází z královského rodu, podobně jako Simplicius ze šlechtického, a

ve vesnici jej rodiče ukrývají kvůli bezpečnosti . Nakonec dosahuje svého duchovního cíle - Svatého grálu, podobně jako Simplicius toho svého - klidu.

Při extrémně zbežném pohledu se pak jejich životní příběhy zdají alespoň povrchně velmi podobné. Můžeme se tedy ptát: Jak skutečně vypadají hrdinové každého z příběhů? Jak vypadá jejich putování? Co jejich životem hýbe? Na co se u hrdinů klade důraz?

Charakter putování

Simpliciovo putování se celé začíná tím, že je hned z kraje vržen do kol osudu. Nemluvíme-li o pozdějším Simpliciovi-poustevníkovi, tak neputuje, protože by chtěl. Drsná realita všudypřítomné války mu nedává jinou možnost. Bez ustání ho někdo přepadá, vězní, rekrutuje, nutí do svazků či si ho jinak chce držet ve své společnosti. Přes všechny své schopnosti a dovednosti si hrdina jen zřídka volí, jaký bude jeho další den. Třeba zrovna najde poklad. Třeba bankéř, u kterého si ho uložil, zbankrotuje. Třeba se díky své kráse a libému zpěvu stane v cizí zemi populárním hercem a miláčkem žen. Třeba mu to vše vzápětí zase seberou neštovice. Jak autor sám poznamenává, štěstí a neštěstí se zdají přicházet ve střídajících se vlnách. Jeho mnohé vlohy jsou mu pak dobré aspoň k tomu, aby aspoň nepřízni osudu mohl vzdorovat. Díky své učenlivosti a hbitému jazyku se může rychle dostat výš ve společenském žebříčku nebo si jako mastičkář prolhat cestu k rychlým penězům. Umí si také získat dobré a vlivné přátele, kteří mu v nouzi pomohou. Jeho putování je tedy neustálým bojem proti nestálosti v drsné zemi.

Perceval si naopak putovat volí. Když vidí vesnicí projíždět rytíře, ví, že chce být jako oni, a rozhodne se utéci z domu, čímž, jak se později dozvídá, svou matku velmi zarmoutí a působí její smrt. Stejně tak pak rytíři z vlastní vůle skládají přísahu o započetí velkého Putování. Když to začne, vše se ovšem mění. Rytíři nemají pevně daný cíl, vrhají se do všech dobrodružství, která se namanou, zdánlivě pro dobrodružství samotné. Zdá se pak zvláštní až komické, že to, co příběh nazývá dobrodružstvím, končí často tak neuspokojivě záhy a probíhá tak málo napínavě.

„Hledí na to dobrodružství, nebaží však po ničem z toho, co vidí, až na tu překrásnou korunu; a pomyslel si, že ten, kdo ji bude nosit před svým lidem, se věru narodil pod šťastnou hvězdou. Vezme ji a rozhodne se ji odnést. ... A ten druhý se přiřítí a zasadí mu tak tvrdou ránu, že kopí pronikne štítem i osnířem až k žebrům; a nabere ho tak mocně, že ho srazí na zem a nechá mu v boku vězet hrot a velký kus ratiště. Nato se rytíř k němu skloní, vezme mu korunu z podpaží a praví: ‚Pane rytíři, vraťte tu korunu, neboť na ni nemáte právo.‘ A vrací se, odkud přijel. Melyan, který nemá sílu vstát, zůstane ležet jako ten, kdo tuší, že je poraněn na smrt. Vyčítá si, že nedal na Galádova slova, neboť vzal věru špatný konec.“

—Putování za Svatým Grálem, str. 47,48

Když je rytíř dobrý duchem, skolí soka až podezřele hravě. Pokud není, dostane v mžiku řádně vyčiněno. Může se ještě stát, že souboj je velmi vyrovnaný a obě strany z toho vycházejí na na smrt zraněné. Nikdo se ale každopádně nevypisuje s dlouhými bitvami, po souboji rytíř postupuje rovnou k moudrému muži a žádá po něm radu. Ten ho poučí a rytíř se zpravidla dozvídá, že šlo buďto o boží zkoušku, nebo o projev nepřetržité snahy Škúdcce svést čistého rytíře na špatnou cestu.

Celé putování je tedy hlavně zkouškou. Ti, kteří uspějí, tedy uchovají svou čistotu před Ďáblnými svody a díky ní si poradí si s božími testy, jsou hodni grálu dosíci.

Poučení v obou dílech

Na charakteru putování jako zkoušky je také vidět způsob, kterým grálové legendy čtenáře učí. Prezентují se nám ukázky duševně i tělesně dokonalých rytířů, z nichž jenom ti nejdokonalejší zkouškou projdou. Rytířům se navíc vede dobře nebo zle podle boží přízně, která se odvíjí od toho, je-li rytíř dobrým člověkem. Tím se čtenáři vštěpuje přímá kauzalita mezi dobrotou a úspěchem, což slouží jako příklad a zároveň motivace. Protože je ale ideál perfektního rytíře dostatečně nedosažitelný, ukazuje nám dílo i cesty rytířů méně dokonalých, jako např. Lancelot, kteří se ale snaží o nápravu. Jejich postupy navádějí k tomu, jak pracovat na sobě samém. Ne každý má to štěstí být Bohem vyvolen, cesta ke smíření a snaha o nápravu je proto důležitější než rychlé dosažení cíle. Tady rytíři zase jdou příkladem například pomocí pravidelné zpovědi a obecné lásky a obdivu ke klášterům a svatým mužům.

Jako další zdroj poučení poslouží nespočet vysvětlených biblických podobenství, která text obsahuje a kterými přibližuje nesnadno interpretovatelnou náboženskou látku širšímu obyvatelstvu. Na tom, jak je dobrodružství z dnešního pohledu až komicky zredukováno, je vidět, jaký se na něj kladl důraz, také však, jaký na něj skutečně bylo třeba klást důraz. Stačilo téměř naprosté minimum, aby se čtenář bavil, protože velké putování s mocnými a udtanými rytíři a magickými bytostmi je asi poutavé dost, pročež se dalo použít jako zábavnější médium pro šíření Slova.

Grimmelshausenovo dílo překypuje dobrodružnými i komickými pasážemi, jakož i všudypřítomnou satirou a kousky čistě vtipnými. Těm se pak věnuje mnohem větší důraz a autor se jich navypráví dosyta a dopodrobna.

„Přišel jsem a stál jsem jako němá, takže tak, kterou jsem předtím při tanci chytil za ruku, se podivila: Prý slyšela, že to tele umí mluvit, teď však vidí, že to není pravda. Odpověděl jsem jí: „Já jsem zase slyšel, že opice neumějí mluvit, teď však slyším, že tomu tak není. “ Odpověděl jsem: „Není-li ještě, brzo jí bude ; člověk nikdy neví, co se stane ; já také jsem se nikdy nenadál, že budu teletem, a přeče jsem.“

—*Dobrodružný Simplicius Simplicissimus, str. 112*

Jelikož se hrdina během prvních čtyř knih oddává mnohem spíše tělesným radovánkám, loupení a podvodům než střídmému životu v čistotě a cudnosti, nečeká od něj čtenář, že by se jej snad snažil poučovat ohledně mravů. Od vypravěče, tedy hrdinovy budoucí verze, však přichází neustálý komentář, ve kterém běduje nad svou tehdejší špatností a kritizuje se, což vyústí až v jeho náhlou snahu proměnu a zatracení svého dřívějšího života.

„(o penězích) Čím více kdo má, tím více míti chce a učinily ze mne takového lakomce, že jsem neznal přítele ani nepřítel“

— *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus, str. 217*

„...To bylo podnětem, abych se zamyslíl a sám na sobě žádal počet ze života svého.

A tu jsem si řekl: Tvůj život nebyl vlastně život, ale smrt; tvé dny jen těžk stín, tvá léta tíživý sen, tvé rozkoše těžké hříchy, tvé mládí fantasie a tvůj blahobyt jen alchymistický poklad, který vyletí komínem a opustí tě, než se naděješ! ...“

—*Dobrodružný Simplicius Simplicissimus, str. 401*

Autor sám na začátku šesté knihy poznamenává, že

„Domnívá-li se někdo, že vypravuji o svých životních příhodách jen proto, abych čtenáři ukrátil dlouhou chvíli anebo abych po způsobu šprýmařů a vtipkařů ponoukal lidi k smíchu, velice se mýlí! Neboť mně samotnému se smích protiví, “
... „Pakliže místy povídám něco šprýmovného, děje se to kvůli těm zhýčkančům, kteří nedovedou zhltnouti ani jedinou léčivou pilulku, dokud není dobře pocukrována nebo pozlacena, nemluví ani o tom, že patrně také nejváženější mužové, kdyby četli jen a jen o věcech vážných, odložili by takovou knihu dříve než jinou, která je občas přinutí k mírnému úsměvu.“

—*Dobrodružný Simplicius Simplicissimus, str. 409*

Kdyby nebylo komentáře, dozvídali bychom se o Isti za Istí a jednom lišáckém kousku za druhým a vytvářeli si o hlavní postavě náležité smýšlení. Hlavně pak vzhledem k tomu, že křesťanských zásad je díky své poustevnické průpravě plně znalý. Určitě bychom se knihou dosyta pobavili, ale poučení by se nám nedostávalo. Až ve chvíli, kdy by se v pokročilejším věku, tedy po čtyřech knihách nepravostí, dostal na správnou cestu, mohli bychom si třeba říct, že jde o příkladný příběh napraveného hříšníka. Takto však vidíme rozpor mezi hrdinou příběhu a hrdinou-vypravěčem, jeho pozdějším já. První se ukazuje jako mnoho věcí, jen ne bohabojný člověk. Díky retrospektivnímu komentáři, jakkoli polovičatý se nám může zdát ve stínu čirého množství Simpliciových hříšných podniků, si vytváříme charakteristiku toho druhého, tedy pozdějšího Simplicia-vypravěče, jako napraveného hříšníka mnohem dříve. Autor nás tak může poučit a zároveň se dostatečně věnovat příběhům, které nás mají bavit.

Neplatí tady také už přímá kauzalita z Putování – dobrý křesťan ⇒ úspěch ve zkouškách života. Převážnou většinu času Simplicius, jak už bylo zmíněno, nepěstuje mnoho dobrého a štěstěna od štěstěny se mu dostává přízně stejně jako nepřízně. Důležité je, že si dovede v každé situaci poradit a dostat se z ní. Vyzdvihují se tím jeho mnohé schoposti, jako je odvaha, učenlivost, vychytralost, důvtipnost, čímž se klade důraz na individualitu. Díky nim hrdina umí vzdorovat nestálosti osudu a marnosti, která z ní plyne.

Hrdina Simplicius tedy klade na přední místo vynalézavost a schopnost si poradit. Využít svých vlastních schopností ke vzdorování osudu. Mimoto také dílo dodává mnoho poučení faktického v podobě odkazů na starověké myslitele i božstva. Simplicius tedy vyhovuje i ideálu renesančnímu. Pěstuje mysl i tělo a obrací se i ke starověkému vědění. Do doby, než vykoná obrátku o sto osmdesát stupňů a rozhodne se věnovat se plně vztahu s Bohem, představuje jeho úhlavního nepřítele nestálost osudu, nikoliv Škůdce, jak tomu bylo u Putování. Tomu hrdina zprvu velmi snadno podléhá, ke konci mi naopak pevně vzdoruje.

Další velmi zajímavou podobnost můžeme vidět v tom, jak příběhy pracují se jménem.

Role jména

Během svých chlapeckých let ani Perceval, ani Simplicius nevědí, jak se jmenují.

„Ach Percevale,“ praví moudrý muž, „znám vás mnohem lépe, než si myslíte. Už je to hodně dlouho, co jste neudělal nic, o čem bych nevěděl více než vy sám.“ „A když Perceval slyší, že moudrý muž zná jeho jméno, je z toho všecek popletený.“

—Putování za Svatým Grálem, str. 105

Pojmenováním se tedy člověk nechá poznat, Perceval se tím dostává do vznešené společnosti svých rytířských druhů. Simplicius pak jméno získává hned dvakrát - jako Simplika (Simplex, později Simplicius, Simplicius Simplicissimus - lat. prostáček nad prostáčky) ho prvně označí jeho poustevnický vychovatel kvůli hrdinovu nezvykle jednoduchému a tím osobitému myšlení. Poustevník pokládá jméno za naprostý základ lidství. Toto označení s ním pak zůstane a později se rozvine v plnohodnotné jméno pobytem v šlechtických kruzích. Podruhé je Simplicius pojmenován, resp. se pojmenuje sám, když se dozvídá o svém šlechtickém původu, jako Melchior Sternfels von Fuchsheim.

Autor Simplicia si mimoto hraje se jmény i mimo příběhovou rovinu. Jméno, na které se Simplicius překřtí, jakož i několik dalších, která se v knize objeví, je přesmyčkou jeho vlastního jména. Grimmelshausen tím poukazuje na fakt, že Simpliciuův příběh je z velké části odvozen od jeho vlastního života.

Tímto se dostáváme k další z otázek, totiž k problematice autorství.

Pokora autora

K sepsání Putování se například autor ani nepřiznává. Proč by však nechtěl světu dát najevo, že právě on se zasloužil o tak skvělé rozšíření božího jména? Za své dílo se určitě nestyděl, ani ho nemusel skrývat např. před dobovou cenzurou. Důvod, proč dodnes zeje kolonka se jménem autora prázdnotou, pak může být dvojitý: Totiž, že ve středověku panovala ohledně autorství uměleckých děl zcela jiná mentalita. Autor se nepokládal za skutečného původce díla, byl pouze prostředníkem, a to v tomto konkrétním případě na dvojí způsob - zaprvé všechno umění tehdy pocházelo z Ducha svatého, zadruhé znají artušovské legendy mnoho zpracování a stojí za nimi staletí ústní tradice, kterou autor pouze zapisoval či sepisoval z dřívějších verzí, které často prostě přepíše.

Ani Grimmelshausen se původně pod své dílo přímo nepodepisuje - v době vydání o něm určitě běžný čtenář nemá ponětí a čte-li knihu zcela v souladu s autorovým prvoplánovým záměrem, může dokonce Simplicia pokládat za stoprocentně skutečnou postavu a autora textu. Na výše zmíněných přesmyčkách (nebo například na tom, že v průběhu knihy odkazuje na jiné svoje dílo - na román Černý a Bílý) však vidíme, že Grimmelshausen si chce se čtenářem zahrát. Zjistit, zda přijde na jeho hádanku. Zároveň však počítá i s řadovým čtenářem, činí příběh dostatečně poutavým a místy zjišťuje, kam až může popustit uzdu své fantazie, když zbytek vyplní skutečnými příběhy, místy a událostmi. Těch má až přehršel díky tomu, že Simplicius z velké části autorem skutečně je. Ve výsledku tady tedy vidíme zcela opačný přístup. Autor není zprostředkovatelem jakéhosi cizího zdroje. Autorův život je jeho dílem, jako je jeho dílo jeho životem. K seznamu slohů, jejichž ideálům postava zhruba odpovídá, se nám přidává i romantismus.

Finální srovnání

Na závěr bych rád napsal, že označil-li jsem kdy Putování za Svatým Grálem za jednoduché, bylo to myšleno pouze ve vztahu k pojetí dobrodružství. Samo dílo jinak ve své době vyniká mnohým, ať už jde o plynulé střídání mnoha příběhových linií či o fakt, že se jeho příběh odehrává na konkrétním území, tedy v oblastech dnešní Anglie a Francie. Dílo také kombinuje rovinu poučnou a zábavnou, resp. dobrodružnou, a nabízí tak pro běžného čtenáře stravitelný kus biblického vědění. K tomu všemu se však autor ani nepřiznává, plnou zásluhu dává Duchu svatému. Ti jeho hrdinové, kteří pak skutečně cíle dosáhnou, tedy Perceval, Galád a Bohort, představují především ty nejčistší, Bohem vyvolené a příkladné rytíře. Putují ne za světskými statky, ale za duchovní očistou a z místa na místo se hýbou, aby se setkali s božími zkouškami a mohli se na cestě posunout dále.

I o díle Grimmelshausenově jsem se vyjadřoval mírně zjednodušeně. I ono je ve své době unikátní a velmi význačné a snažit se postihnout je celé by bylo pro esej nevhodné. Poskytuje nám v jednom poutavý i informativní, plný vědění antického i duchovního. Také však vypráví historii své doby napříč

společenskými vrstvami i zeměmi a slouží i za životopis autora samotného. Vše dovede najednou tak, že je může číst i průměrný senzacechtivý čtenář, pro toho náročnějšího pak nabízí hádanku, která odhaluje další rovinu příběhu. Neméně podivuhodný je sám hrdina, který vyplňuje ideál jak renesanční a antický svým důvtipem, vzdělaností, hbitostí a důrazem na individualitu, tak ten barokní svou rozpolceností

a vzdorování marnosti a nestálosti života, i ten romantický svojí blízkostí k přírodě i propojením autora a hrdiny. Nakonec se rozhodne plně pěstovat vztah s Bohem a stává se mužem středověkým. Do té doby však hýbe jeho životem předně neúprosný osud, jeho úhlavní nepřítel, a také on sám svou schopností využít svých předností k zajištění si lepšího místa v životě.